

Allahverdiyeva Aytən Fərman qızı⁵
NASİR XOSROVUN “SƏFƏRNAMƏ” ƏSƏRİNDƏ POLİSEMİYA

Polisemiya sözlərin tarixən yaranan müxtəlif mənalarının ilk mənə əsasında məcazlaşma yolu ilə qruplaşması və ümumiləşməsinin nəticəsidir. Polisemiya yalnız bir əşya və ya hadisənin adı deyil, həm də bir-birinə yaxın olan əşya və hadisələrin adıdır. Bir söz bir və ya bir neçə əşyaya xidmət edir. O bir fonetik tərkibdə bir əsas və bir neçə məcazi mənənin mərkəzləşməsidir.

Bir sözün ilk mənəsindən əmələ gələn yeni mənalar onun mənə çalarlığı adlanır. Müxtəlif mənə çalarlığına malik olan sözlərə isə çoxmənəli (polisemantik) sözlər deyilir. İfadə etdiyi müxtəlif mənə çalarlığına görə çoxmənəli sözlər eyni deyildir. Söz onun geniş və ya məhdud mənada işlənməsindən asılı olaraq, çox və ya az mənə çalarlığına malik olur. Çoxmənəli sözlərdə mənə çalarlığı nə qədər çox olursa olsun, bunlardan biri mütləq onun ilk həqiqi-müstəqim mənəsini təşkil edir, başqa mənaları isə ilk mənaya az və ya çox yaxın olduğuna baxmayaraq, onun sonradan törəmiş olan mənaları kimi özünü göstərir. Polisemantik sözlərdə sözün əsas mənəsi həqiqi, ikinci və sonrakı mənaları isə məcazi mənə adlanır. Fars dilində çoxmənəli sözlər- **کلمات چند معنایی** adlanır. [1,20] “Səfərnamə”də çoxmənəli sözlərin işlənmə məqamları çox deyil. Çox olmasa da bu sözlərin araşdırılması maraqlı faktları üzə çıxardı.

عظیم sözünün ifadə etdiyi mənalar.

Ərəb dilində **عظم** [əzumə] kökündən düzələn bu söz [2,523] fars dilində **عظم** [ozm və ezəm] şəklində tələffüz olunur və “əhəmiyyət, qüdrət, şöhrət, məğrurluq” mənalarını daşıyır. [4,185] Həmin söz **فعل** sxemində sifət yaradaraq Azərbaycan dilinə “böyük, nəhəng, əhəmiyyətli, hörmətli” kimi tərcümə olunur.

عظیم sözü “əzəmətli” mənəsində.

[5,10]-Qapının başında daşdan əzəmətli bir tağtavan ucalır. [6,24]

[5,19] بعد از آن طاقی عظیم بر بالای آن طاقها ... ساخته اند.

Ondan sonra o tağların üstündə başqa bir əzəmətli tağ da düzəldilib. [6,30]

عظیم sözü “çox” mənəsində (“çox” say mənəsində deyil).

[5,77]-Mən orada olanda şəhərin sakinləri çox dövlətli idilər. [6,77]

[5,30]-Məscidlə Sahərə çölünün arasında çox dərin bir dərə var.[6,40]

عظیم sözü “böyük” mənəsində.

[5,28]-Bir az yuxarı gedəndən sonra qarşımıza böyük bir səhra çıxdı.[6,38]

[5,48]-Yusif günbəzi ilə məqbərə arasında böyük bir qəbiristan var.[6,55]

عظیم sözü “uca, hündür” mənəsində.

[5,10] باره ای عظیم بود از سنگ سفید بر شده هر سنگی مقدار پانصد من.

Hər biri beş yüz mən ağırlığında ağ daşdan uca bir divar çəkilməmişdi.[6,23]

Konteksdə söhbət şəhəri düşmən hücumundan müdafiə etmək üçün tikilən qala divarından gedir. Ona görə də bu cümlədəki **عظیم** sözü “hündür, uca” kimi tərcümə olunur.

عظیم sözü “bol, gur” mənəsində.

[5,141]-O kişi dedi ki, bu kəhrizdən gur (bol) su axır. [6,126]

عظیم sözü təkcə bir yerdə yanaşma əlaqəsi ilə düzələn mürəkkəb söz yaratmışdır.

[5,66]-Dedilər ki, onlar on min iri bədənli, cüssəli adamlardır[6,70].

Cümlədəki **عظیم** sözü müasir dildəki **قوی پیکر قوی** sözlərinin mənəsinə uyğun gəlir.

درجه sözünün ifadə etdiyi mənalar.

درجه sözünün lüğətdə “səviyyə, dərəcə, növ, kateqoriya, nişangah (silahda)” kimi mənaları var. [3, 617] “Səfərnamə” əsərində göstərilənlərdən “dərəcə”, səviyyə” mənalarına rast gəlini. Bu mənələrdən əlavə درجه sözü “pilləkən” və “dəfə, qat” mənalarında da işlənmişdir.

[5,16] این مرد در شعر و ادب بدرجه ایست که ... در این عصر کسی بیایه ی او نبوده است.

Bu adam şeirdə və ədəb elmlərində elə yüksək bir dərəcəyə çatmışdır ki, bu əsrdə hələ heç kəs onun səviyyəsində olmamışdır.[6,28]

[5,17] هر طعام و میوه و ماکول که در عجم دیده بودم همه آنجا موجود بود بل بصد درجه بیشتر.

Mənim Əcəmdə (İranda) görə bildiyim bütün növlərdən olan yeməklər, meyvələr və ərzaqlardan burada da var, bəlkə də oradakından yüz dəfə (qat) çoxdur. [6,30]

[5,15]-Məscidə daxil olmaq istəyən hansı səmtdən gəlicə on üç pilləkən yuxarı qalxmalıdır. [6,28]

درجه sözü növbəti misalda cəm formada işlənmişdir.

[5,98]-Dağın ətəyini pilləkənvari qazıb onların üzərinə cərgə ilə daşlar döşəyiblər.[6,92]

“... görə, ... üçün” mənasında.
صد من خرما نزدیک ایشان ملکی بود. [5,121]-Onların təsəvvüründə (onlara görə) yüz mən xurma böyük dövlət hesab olunurdu.[6,108]

جامه sözünün ifadə etdiyi mənalar.
جامه sözünün lüğətdə “paltar, don, parça” mənaları var.[3,425] Çoxmənalı söz kimi əsərdə “paltar” və “Kəbənin örtüyü” mənalarında işlənmişdir.

“Paltar, geyim” mənasında.
سلطان همه را جامه پوشانید و اجری داد. [5,85]-Sultan hamıya paltar və xərclik verirdi.[6,83]

“Kəbənin örtüyü” mənasında.
سلطان ... بقرار معهود هر سال دو نوبت جامه ی کعبه بفرستادی. [5,82]-Sultan adəti üzrə hər il Kəbəyə iki dəfə məhməl (Kəbənin örtüyü) göndərir.[6,81]

Başqa bir misal.
جامه ای که خانه (کعبه) بدان پوشیده بود سپید بود. [5,110]-Kəbənin örtüyü ağdır.

رسول sözünün ifadə etdiyi mənalar.
Bu sözün lüğətdə “peyğəmbər, elçi, xəbərçiyən, carçı, xidmətçi, müjdəçi, kuryer” mənaları var.[3,722] Əsərdə “elçi; peyğəmbər; və “bələdçi” mənalarında işlənmişdir.

“Bələdçi” mənasında.
از آنجا با رسولی برقم تا برکری. [5,8]-Oradan da bir bələdçinin köməyi ilə Berkriyə gəldik.[6,22]

“Peyğəmbər” mənasında.
از جار تا مدینه ی رسول صلی الله علیه وسلم سه روز راه است. [5,59]-Cardan peyğəmbərin-ona Allahın xeyir-duası və salamı olsun-şəhəri Mədinəyədək üç günlük yoldur.

“Elçi” mənasında.
بعد از آن قیصر رسولان فرستاد و هدایا و خدمت‌های بسیار کرد. [5,50]-Sonra Rum qeysəri elçi göndərdi və çox böyük hədiyyələr bəxş etdi.[6,57]

Bələklə də, toplanmış materiallara əsasən nəticə olaraq deyə bilərik ki, “Səfərnəmə” əsərində çoxmənalı isimlərin işlənmə məqamları digər nitq hissələrinə nisbətən çoxdur. Çoxmənalı sözlərin söz yaradıcılığında rolu böyükdür. Sözün çoxmənalılıq imkanı dilin ayrılmaz cəhəti kimi sözün müxtəlif məndə müxtəlif mənalılığını, digər tərəfdən isə, sözün müxtəlif leksik mənalarını bir-biri ilə, yəni əsas mərkəzlə əlavə mənaları əlaqələndirmək deməkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Rüstəmov T.Z. Azərbaycanca-Farsca dilçilik terminləri lüğəti. Bakı: “Adiloğlu” nəşriyyatı, 2011, 116 s.
2. Баранов X.K. Арабско-русский словарь. Москва: «Русский язык», 1989, 928с.
3. Рубинчик Ю.А. Персидско-русский словарь. Москва: «Русский язык», 1985, том I, 800 с.
4. Рубинчик Ю.А. Персидско-русский словарь. Москва: «Русский язык», 1985, том II, 864 с.
5. سفرنامه ناصر خسرو قیادینا به تصحیح و تعلیقات م. غنی زاده. انتشارات منوچهری 1372
6. Nasir Xosrov. “Səfərnəmə” (fars dilindən şərhli tərcümə fil.elm.dok.Tahir Məhərrəmovundur). Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 1977, 180 s.
7. Bayramov A., Məhərrəmov Z., İsgəndərzadə M. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. Bakı: Ulu, 2015, 236 s.

РЕЗЮМЕ

ПОЛИСЕМИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИИ НАСИРА ХОСРОВА «САФАРНАМЕ»

Полисемия, то есть многозначность слова, входит и состав лексики и является одним из факторов, указывающих на развитии языка. Слова которые пишутся и произносятся одинаково и близки по смыслу, называются полисемантическими словами.

Насир Хосров-один из ярких представителей восточной поэзии 11-го века. Его произведение «Сафарнаме» было написано на классическом персидском языке. В статье исследуются многозначные слова в «Сафарнаме» Насира Хосрова. Эти слова определяются группами значений и точек употребления.

Ключевые слова: Насир Хосров, «Сафарнаме», лексика, полисемия.

SUMMARY

POLYSEMY IN “SAFARNAMEH” BY NASER KHOSROV

Polysemy, that is, having multiple meanings of the word, is a part of the lexicon and is one of the factors that shows the development of language. Words that written and pronounced in the same way, as well as are semantically close to each other are called polysemantic words.

Nasir Khosrov is one of the prominent representatives of the 11th century Eastern poetry. His work "Safarname" was written in classical Persian. The article examines polysemantic words in Nasir Khosrov's "Safarname". Those words are determined by the meaning groups and using them in the sentences.

Key words: Naser Khosrov, "Safarname", lexicon, polysemantic words

RƏYÇİ: dos. Əsmət Məmmədova